

İlhanlılaraltın Orda Tebriz

– Mustafa ESER · 08 Kasım 2025

İLHANLILAR

İran'da kurulan bir Moğol devleti (1256-1353).Kurucusu Cengiz Han'ın torunu Hülâgû'dur. Moğol Büyük Hanı Mengü (Möngke) 1253 yılında kurultay kararı ile kardeşi Hülâgû'yu İran, Irak, Suriye, Mısır, Kafkasya ve Anadolu'yu ele geçirip buraları kendisine tâbi bir "ilhan" (il+han "bölge hükümdarı") olarak idare etmek üzere görevlendirdi. Bu suretle başşehri Tebriz olmak üzere İran'da kurulan (1256) ve 1295 yılından itibaren tam bağımsız hale gelen devlet, Hülâgû'nun taşıdığı ilhan unvanına nisbeten İlhanlılar adıyla anılmıştır.

Mengü büyük hanlığa seçildiğinde (1251) Moğollar Yakınoğu'ya tam anlamıyla hâkim değildi ve Hülâgû'yu batıya yollarken Mengü öncelikle bunu gerçekleştirmesini istiyordu. Hülâgû yaklaşık 130.000 kişilik ordusuyla Karakorum'dan yola çıktığında planı, o güne kadar Sultan Melikşah ve Hârizmşah Alâeddin Tekiş dahil birçok hükümdarın alamadığı Alamut Kalesi'ni almak ve arkasından Abbâsî Devleti'ni yıkmaktı.

Ele geçirdiği şehirlerde Büyük Han Mengü adına para bastırıp (1254, 1255) Moğol hâkimiyetini yaydığını, 1256'da Alamut Kalesi'nin zaptından sonra ise bastırdığı paralara kendi adını da koydurup ilhanlığını kurduğunu dünyaya duyurdu. 1258'de Bağdat'ı zaptederek Abbâsî hilâfetini ortadan kaldırdıktan sonra Irak, Azerbaycan ve Suriye'yi ele geçirdi; ayrıca 1243 Köseadağ Savaşı'ndan itibaren Moğol hâkimiyeti altına girmiş olan Anadolu'yu da daha sıkı biçimde baskı altına aldı. Ancak ağabeyi Mengü'nün ölümü münasebetiyle Karakorum'a gittiği sırada Ketboğa Noyan kumandasındaki ordusu Filistin'de vuku bulan Aynicâlût Savaşı'nda Memlûk Sultanı Kutuz tarafından bozguna uğratıldı (3 Eylül 1260) ve Fırat kıyılarına kadar çekilmek zorunda kaldı.

Böylece görülmemiş zulüm, katliam ve yıkımlarla gerçekleştirilen İslâm dünyasını istilâ hareketi Mısır ve Mağrib'e ulaşmadan sona erdi; Suriye, Filistin ve Kuzey Irak da tahliye edildi. Hülâgû öldüğü zaman (8 Şubat 1265) İlhanlı Devleti'nin sınırları Amuderya'dan Fırat'a ve Kafkasya'dan Belûcistan'a kadar uzanıyor, Anadolu Selçuklu Devleti ile küçük Ermenistan Krallığı da bağımlı devletlerini oluşturuyordu. Hülâgû'nun ölümünden sonra İlhanlı kurultayı tarafından yerine, kendisi gibi Budist olan büyük oğlu Abaka seçildi. Siyasî amaçlarla hıristiyanlara yaklaşan Abaka, Avrupa ülkeleriyle ilişkilerini geliştirdi, mücadelesini ise doğuda Çağatay, batıda Altın Orda ve müttefiki Memlûk devletleriyle sürdürdü. Memlûk Sultanı I. Baybars'ın Anadolu'ya girmesi ve Elbistan Savaşı'nda İlhanlı ordusunu yenmesi üzerine (1277) çıktığı Anadolu seferinde, Baybars'ı davet eden Selçuklu ümerâsına olan kızgınlığı sebebiyle binlerce insanı öldürtmüş, büyük dedesi Cengiz ve babası Hülâgû gibi müslümanların hâfızalarında yıllarca silinmeyen bir iz bırakmıştır. Abaka'nın ölümünden (1282) sonra yerine kardeşi Teküder (Tekûdâr) geçti ve ihtida ederek Ahmed Teküder adıyla tanındı. Ahmet Teküder iki yıl sonra yeğeni Argun tarafından tahttan indirilerek öldürüldü. Argun'un yerine 1291 yılında kardeşi Geyhatu kurultay tarafından hükümdar seçildi. Geyhatu Budist olmasına rağmen müslüman eşinin etkisiyle

İslâm'a karşı hoşgörölü idi. 1295 başlarında Geyhatu'nun sefih yaşantısından memnun olmayan bazı devlet adamları, onun Cengiz yasasını ihlâl ettiği gerekçesiyle Hülâgû'nun torunlarından Baydu'yu tahti ele geçirmeye kışkırttılar. 24 Mart'ta Geyhatu öldürüldü; ancak yerini alan Baydu da 4 Ekim'de yine bazı devlet adamlarının desteğiyle saltanata gelen Argun'un oğlu Gâzân tarafından öldürtüldü.

Daha önce 100.000 askeriyle birlikte müslüman olduğu için Gâzân Mahmud Han adıyla tahta çıkan Gâzân İslâmiyet'i devletin resmî dini haline getirdi. Fakat buna rağmen Anadolu'da halk daha fazla ezilmiş ve perişan edilmiştir. Çin'deki büyük hanlığa tâbi olmaktan çıkan ve sadece kendi adına hutbe okutup para bastıran Gâzân Han önce maliyeyi ıslahla işe başladı ve bunu askerî alanda aldığı tedbirler izledi. Gâzân Han, atalarının Memlûkler karşısındaki yenilgilerinin intikamını almak için Papa VIII. Boniface'ye mektup yazarak hıristiyan devletlerinin desteğini sağlamaya çalıştıysa da sonuç alamadı ve o da Dimaşk yakınlarında bozguna uğradı (1303).

Gazan Han'ın 1303'de ölümünden sonra yerine geçen kardeşi Olcaytu, ağabeyinin sistem ve siyasetleri takip ettiği için ülkedeki huzur ve güvenin sürmesini sağladı. Ebû Said Bahadır Han zamanında İlhanlı hakimiyeti doğuda Gazne şehrine, kuzeyde Terek nehrine kadar uzandı. Memlûkler ile yıllardır devam eden mücadeleye 1323'te yapılan bir antlaşmayla son verildi. Ebû Said, babası Olcaytu zamanında devletin âdeta resmî mezhebi haline gelen Şîliği terkederek Sünniliđi seçmiş ve İslâmiyet'in yayılması için çalışmıştır. İlhanlı hükümdarlarının en büyüklerinden olan Ebû Said 1335 yılında henüz otuz yaşında iken ölmüş veya zehirlenerek öldürülmüştür.

Ebû Said'in vâris bırakmadan ölümü İlhanlı Devleti'nin parçalanmasına ve yerini mahallî hânedanların almasına yol açtı. (Celâyirliiler, Karakoyunlular, Muzafferiler, Horasan Serbedârileri ve Eretnaoğulları vb.) İlhanlı hükümdarları sert ve otoriter kişiler olarak tanınmıştır. Ancak bu hükümdarların sanat hâmeleri olduğu da bilinmektedir. Hânedanın ilk kuruluş yıllarından başlayarak XIII. yüzyılın sonlarında tahta çıkan Gâzân Han'a kadar İlhanlı hükümdarlarının değişik dinî temayülleri sebebiyle İslâm sanatı bakımından önemli bir faaliyeti göze çarpmamaktadır. Hülâgû, Abaka ve Argun zamanında İlhanlılar, İslâm âlemi için büyük bir tehlike oluşturarak şehirleri ve ilim merkezlerini tahrip etmişlerdir.

Önemli sanat faaliyetleri ise İslâmiyet'i resmen kabul eden Gâzân Han'ın tahta çıkmasından sonra gerçekleşmiştir. Gâzân Han döneminde İslâmlaşan İlhanlı yönetimi, idaresi altındaki topraklarda özellikle İran ve Güney Azerbaycan'da yoğun bir imar faaliyetine girişmiştir.

İlhanlı mimarisinin pek çok eseri zaman içinde harap olmuş veya tamamen ortadan kalkmıştır. Gâzân Han devrinde İslâmiyet'in kabul edilmesiyle birlikte ilk önemli eserlerin inşasına başlanılmıştır. 1298'de Gâzân Han'ın kendisi için yaptırdığı türbe, cami, medreseden oluşan külliye zamanla harap olmuştur. Veramin'deki Alaeddin Türbesi aynı yıl inşa edilmiştir. Lincân'da Selçuklu devrine ait olması muhtemel kare planlı ve kubbeli bir yapının önüne Şeyh Muhammed İbn Bakrân tarafından bir eyvan ekletilmiş ve bu kişinin ölümü üzerine (1303) buraya gömülmesiyle yapı eyvan türbeye dönüştürülmüştür.

İlhanlı mimarisine önemli eserlerin kazandırıldığı Olcaytu Han zamanında (1304-1316) İsfahan Cuma Camii genişletilip onarımı yapılmış, Netanz'da Sultan Olcaytu devrinde inşa edilen cuma camii (Şeyh Abdüssamed İsfahânî Külliyesi) cami 1304-1305), türbe ve hankahtan oluşmaktadır. Külliyyede yer alan minare 1325 yılında Ebû Said Bahadır Han zamanında yapılmıştır.

Tebriz'de Mescid-i Ali Şah, 1310-1320 yılları arasında Olcaytu Han'ın veziri Ali Şah tarafından

yaptırılmıştır. Yapının doğusunda medrese, batısında hankahla birlikte bir külliye olarak ele alındığı bilinmektedir.

Verâmin'de 722-726 (1322-1326) yıllarında inşa edilen cuma camiinin bânisi Ali Kazvîni'dir.

Merâğa'da 1322'de yapılan Künbet-i Gafferiyye'nin (Ca'feriyye) bânisi, 1311 yılında İlhanlılar'a sığınmış olan Memlük kökenli Kara Sungur'dur (Sultan Kalavun'un kölesi).

Sivas Çifte Minareli Medrese, Erzurum Hatuniye Medresesi ve Kümbeti, Kırşehir Caca Bey Medresesi ve Fatma Hatun Kümbeti, Sivrihisar Alemşah Külliyesi gibi yapılar XIII. yüzyıl içinde ele alınmış olup bânileriyle İlhanlılar'a bağlanan eserlerdir. XIV. yüzyılın ilk yarısında inşa edilen diğer eserler ise İlhanlı devri yapılarıdır.(Amasya Dârüşşifâsı, 708 (1308-1309) yılında Anber b. Abdullah ve Ahmed Bey tarafından Olcaytu Han ve eşi İlduş (Yıldız) Hatun için yaptırılmıştır. Erzurum'daki Yâkutiye Medresesi ve Kümbeti, (1310) Erzurum Emîri Gazanlı Cemâleddin Hâce Yâkut tarafından Sultan Olcaytu ve eşi Bulgan Hatun adına inşa ettirilmiştir. Niğde'de Hudâvend Hatun Kümbeti, 1312 yılında İlhanlı Valisi Sungur Ağa döneminde IV. Kılıcarslan'ın kızı Hudâvend Hatun adına yaptırılmıştır. Tokat'ta 1314 tarihli Nûreddin b. Sentimur Kümbeti'nin gövdesi kesme taştan inşa edilmiş olup kare planlıdır. Ahmediye Medresesi 1314 tarihinde Erzurum'da Gâzî Ahmed b. Ali b. Yûsuf tarafından yaptırılmıştır.

İlhanlı minyatürlerinin en güzel örneklerinin yapıldığı Tebriz'de istinsah edilen eserler arasında İlhanlı Veziri Reşîdüddin Fazlullâh-ı Hemedânî'nin Câmî'u't-tevârîh'i önemli bir yer işgal etmektedir. Bizzat Reşîdüddin'in idaresi altında faaliyet gösteren bu atölyede yapılan minyatürler, Çin ve Irak tesirlerinin bir araya getirildiği detaylara ehemmiyet veren ve kullanılan renklerin de etkisiyle çok güçlü tesirler bırakan ihtişamlı örnekler olarak şöhret kazanmıştır. Menâfi'u'l-hayevân, el-Âşârü'l-bâkiye ve Muizzî'nin divanı önemli İlhanlı devri minyatürlü yazmaları olarak tanınır. ABDÜLKADİR YUVALI ENGİN BEKSAÇ, AHMET VEFA ÇOBANOĞLU

TEBRİZ

İran'ın kuzeybatısında deniz seviyesinden 1350 m. yükseklikte kurulmuştur. Tebriz ve çevresi Halife Ömer döneminde 642 yılında Mugîre b. Şu'be tarafından İslâm topraklarına katıldı. 730'da Emevî kumandanı Cerrâh b. Abdullah'ı yenen Hazar Türkleri'nin eline geçtiyse de Saîd b. Amr el-Haraşî burayı geri aldı. Ebû Ca'fer el-Mansûr zamanında (754-775) Basra'dan bazı Arap kabilelerinin yerleştirildiği Tebriz, Hârûnürreşîd devrinde imar edilip etrafı surla çevrilince (791) önemi arttı ve bir müddet Sâcoğulları'nın hâkimiyetinde kaldı. (890-929)Arap coğrafyacıları bu dönemde Tebriz'den surları ve camileri bulunan, ticareti gelişmiş güzel bir şehir diye bahseder. Tebriz, Revvâdî Emîri Ebû Mansûr ve bazı mahallî hükümdarlarla birlikte Azerbaycan'a gelen Sultan Tuğrul Bey'e itaatini bildirdi ve Selçuklu hâkimiyetine girdi (1054). 1059'da Revvâdîler'den Ebû Nasr Memlân'ın isyanı yüzünden ertesi yıl Tebriz'i kuşatan Tuğrul Bey başarılı olamadıysa da 1062'de şehri yeniden Selçuklu topraklarına kattı. Bir engelle karşılaşmadan Tebriz'e giren Celâleddin şehre hâkim oldu (25 Temmuz 1225) ve bölgede egemenliğini kurduktan sonra burayı merkez edindi; Azerbaycan, Kirman, İran ve Irâk-ı Acem'de hüküm sürdü. 1231 yılında Moğol işgaline uğrayan Tebriz'i Argun Han askerî faaliyetleri için merkez yaptı ve Hülâgû'nun 1256'da gelişile Hülâgû Han tahtı diye nitelendirildi; idarî-siyasî merkez oldu. Abaka

Han'ın İlhanlı başşehri yaptığı Tebriz en parlak günlerini şehri imar eden Gâzân Han devrinde (1295-1304) yaşadı. İlhanlılar'ın ardından Çobanlı, Altın Orda, Muzafferîler ve Celâyirîler'in hâkimiyetine girdi. 1386'da Tebriz'i savaşız ele geçiren Timur şehrin idaresini ertesi yıl oğlu Mîrân Şah'a, 1404'te torunu Ömer'e verdi. Şehir, 1408'de Timurlu Ebû Bekir Mirza'nın ve 1410'da Ahmed Celâyir'i yenen Karakoyunlu Yûsuf'un eline geçti. Timurlu Şâhruh üç defa zaptettiği Tebriz'i 1436'da Karakoyunlu Cihan Şah'a bıraktı. 1469'da Uzun Hasan, Tebriz'i Akkoyunlular'ın başşehri yaptı. Ortaçağ'da Tebrîzî nisbesiyle anılan birçok âlim yetişmiştir.

1502'de Şah İsmâil tarafından Safevî başşehri yapılan Tebriz 6 Eylül 1514'de Yavuz Sultan Selim tarafından Osmanlı hâkimiyetine alındı. Şehirde bir hafta kalan padişah halkın ileri gelenlerini, bazı sanatkâr ve âlimleri aileleriyle birlikte İstanbul'a göç ettirdi. Kanûnî Sultan Süleyman döneminde yeniden başlayan savaşlar sırasında Osmanlılar 6 Ağustos 1534'de tekrar buraya girdiler. Bağdat'ı aldıktan sonra ikinci defa Tebriz'e hâkim oldularsa da hemen ardından şehri boşalttılar. Kanûnî Sultan Süleyman 1548'de ikinci İran seferi esnasında Tebriz'de kontrolü tekrar eline geçirdi, fakat yine burada çok kısa süre kalabildi (Temmuz-Ağustos 1548). Osmanlılar'ın Tebriz'de en uzun süreli egemenliği 1578-1590 Osmanlı-Safevî mücadelesi döneminde gerçekleşti.

Tebriz'de Türk, Arap, Fars, Moğol, Ermeni, müslüman, hıristiyan, yahudi, Budist gibi çeşitli milletlere ve dinlere mensup kişiler yaşardı.

Tebriz'in en önemli eseri Gâzân Han'ın 1303'te inşa ettirdiği, yapımı yedi yıl süren Şenbigâzân Külliyesi'dir. Külliyyede türbe, cami, iki medrese (Hanefî-Şâfiî), hastahane, rasathâne, kütüphane, tekke, seyyid ve şerifler için misafirhane, hamam ve odalar mevcuttu. Bakımı için kervansaray ve çarşı yaptırarak 100 altın tümen gelir vakfeden Gâzân Han burada medfundur. I. Abbas'ın 1611'de tahrip ettirdiği, 1641 depreminden ciddi hasar gören külliye 1725'te Köprülüzâde Abdullah Paşa tarafından onarılmıştır. XIX. yüzyılda harap bir şekilde duran Şenbigâzân'dan günümüze bir şey kalmamıştır. Şehrin en eski eseri Hârûnürreşîd'in zevcesi Zübeyde Hatun adına VIII. yüzyılda yaptırılan camidir. Mütevekkil-Alellah'ın Dımışkiye Camii (IX. yüzyıl), Reşîdüddin Fazlullâh-ı Hemedânî'nin Rab'ireşîdî (709/1309), Tâceddin Ali Şah'ın Ali Şah Camii (1312-1322), Karakoyunlu Cihan Şah tarafından yaptırılan Gökmesjid (870/1465-66), Uzun Hasan'ın Nâsriyye Külliyesi (889/1484) ve Kayseriye Çarşısı, Akkoyunlu Yâkub Bey'in Heşt-Bihîşt Sarayı (888/1483), Şeyh Keçeci Medresesi (XV. yüzyıl), Şah Maksud Camii, Şah Abbas Camii, Mirza Sâdık'ın Sâdıkiyye Medresesi (XVII. yüzyıl) şehrin diğer tarihî eserleridir. ALİ SİNAN BİLGİLİ

ŞENB'İ GAZAN

İLHANLI HÜKÜMDARI GAZAN HANIN VAKIF KÜLLİYESİ

Vakıfların kurulmasıyla ilgili bazı iddialar vardır, doğru da olabilir. Ama ben insanları vakıf kurmaya yönlendiren sebebin İslami hassasiyetleri olduğu hususunda ısrarcıyım. Kitabı başlangıcından buraya kadar okumak lütfunda bulunan okuyucu fark etmiş olmalıdır ki: İnsanları kazanmak için canla başla mücadele verdiği kazancını beklentisiz bir şekilde ancak İslami hassasiyeti harcamaya/toplum yararına sunmaya sevk edebilir. Okuyucuların malumudur ki, dünya tarihinde Moğol imparatoru Cengiz Han'ın

müsebbibi olduğu bir Moğol istilası vardır. Bu istilanın hem insanlara hem İslam kültürüne ne kadar zarar verdiğini az çok biliyor olmalısınız. Buhara, Semerkand, Taşkent gibi mamur İslam beldeleri yerle bir oldu. Kütüphaneler yakıldı. Tabiri caiz se İslam Medeniyetinin hafızası silindi. İnternette ki bazı bilgi sitelerinde Cengiz Han'ın 40 milyon (o günkü dünya nüfusunun 1/10 u) insanı katlettiği yazılı. Cengiz Han tarafından katledilen insanların çoğunluğunun Müslüman olduğunu belirtmekte fayda görüyorum. İnsanların İslami hassasiyetleri sebebiyle vakıf işine girdikleri iddiamı için elimde ispatlı bir delilim var. Kendisi de aslen bir İlhanlı bürokrati olan Hamdullah Müstevfiyi Kazvini'nin "Dünya eğer bin yıl hiç zarar görmeden kalsa Moğol istilasının zararlarını telafi etmek ve vaziyeti eski haline getirmek mümkün olmayacaktır." diye anlattığı Cengiz Han'la başlayan Moğol istilası dünya tarihinin en büyük yağma, katil ve tahrip hareketlerinden birisidir. Milyonlarca kişinin katledildiği İslam medeniyeti kültür hafızasının silindiği istilanın başındaki Cengiz Han'ın ölümünden 70 yıl sonra aynı soydan gelen Müslüman olarak İlhanlı tahtına oturan Gazan Han (Gazan Han (23 Kasım 1272) Abeskun'da doğdu. Budist olarak yetiştirildi. Şehzadelğinde (1284) Horasan, Mazenderan ve Rey valiliğinde bulundu. Kumandanlarından halasının kocası Nevruz Bey'in teşvikiyle Elburz'da Lar vadisinde Müslüman oldu ve Mahmud adını aldı (19 Haziran 1295).Kendisiyle birlikte yaklaşık 100.000 Moğol askeri de Müslüman oldu. Karabağ'da yapılan cülus merasimiyle İlhanlı tahtına geçti (3 Kasım 1295)...Reşidüddin onun samimi bir mümin olduğunu söyler. Müslüman olmasıyla birlikte hükümdar ve diğer devlet adamlarıyla reaya arasındaki dini ihtilaflar sona erdi. Müslüman halk baskı ve sıkıntılardan, ağır vergilerden kurtuldu...Moğollar yağmacılık ve katliamdan, yakıp yıkmaktan vazgeçip huzur ve sükun içinde yaşamaya başladılar...Gazan Han'ın ölümünden otuz bir yıl sonra İlhanlı Devleti'nin siyasi varlığı sona erdi.

Reşidüddin Fazlullah, şimdiye kadar yıkmaktan başka bir şey yapmamış olan Moğolların inşa faaliyetlerine bu dönemde başladıklarını söyler....Ayrıca ülkenin çeşitli yerlerinde çok sayıda hayır eseri yaptıran Gazan Han bunlara vakıflar bağlamış, kimsesizlerin defin masraflarının sağlanması, fakir ve dul kadınlara yardım edilmesi, sahipsiz çocukların yetiştirilmesi, köprü ve yolların tamir ve bakımı, hatta kış mevsiminde aç kalan kuşlara yem verilmesi gibi çok çeşitli işlere kurduğu vakıflardan para ayırmıştır.DİA'den özetlendi) içinde kendi türbesinin de bulunduğu büyük bir külliye inşa ettirmeye karar verdi. Gazan Han 5 Ekim 1297 yılında inşaatına başlanan,14 bin işçinin çalıştığı, 7 yıl süren ve Şenb-i Gazan isimli külliye tamamlanmadan 17 Mayıs 1304 tarihinde vefat etti ve külliyenin ortasındaki türbesine gömüldü.

Osman Özgüdenli'nin Yedikıta dergisinin Mart 2015 tarihli sayısında yazdığına göre Şenbi Gazan külliyesi Kümbed-i Ali (Gazan Han'ın türbesi), Cami, Hanefi ve Şafililer için iki ayrı medrese, Dervişler için hankah, Darüssiyade (Seyyidler için misafırhane), Rasadhane, Darüşşifa (Hastahane),Beytül Kütüb (Kütüphane),Beyt'ül Kanun (Devlet Arşivi)Beyt'ül Mütevellî (Mütevelli evi),Havuz hane(Havuz ve Abdest alma yeri), Germabe'yi Sebil(Hamam) olmak üzere 12 farklı bölümden oluşuyordu. Külliye bunlardan başka Hakimlerin (Hikmet Erbabının) ikamet ettiği aynı zamanda Hikmet ve Felsefe derslerinin tedris edildiği Hakime veya Hikemiyye adlı bir medrese, bir bahçe ve bir köşk (kuşk'i adiliye) bulunmaktaydı. Külliye'nin Gazan Han tarafından satın alınarak vakfedilen, Fırat'tan Kerbela'ya kadar ziraata açılan arazilerden ve Ucan vilayetinin gelirlerinden, muhtelif kaynakların rivayetine göre 200.000 ila 1.000.000 dinarlık bir geliri vardı. Şenb'i Gazan külliyesinde emsali bütün külliyelerde olduğu gibi

ayrıntılı hizmet kalemlerine yer verilmişti. Vakfiyede istisnasız bütün misafirlere verilecek yemek, tatlı, sahipsiz çocukların bakımı ve eğitimi, kimsesizlerin defin işleri, kimsesiz kadınlar için ödenek ayrılırken kış aylarında kuşların yemleri ve köle, hizmetçi ve küçük çocukların kırdıkları testilerin yenisinin alınması da unutulmamıştı. YEDİ KITA Aylık Tarih ve Kültür Dergisi.79 Mart 2015 Osman Özgüdenli

ALTIN ORDA HANLIĞI

1241-1502 yılları arasında Deştikıpçak'ta hüküm süren bir Türk-Moğol devleti. Orda Moğolca "çadır, otağ" mânasına gelmektedir. Devletin kurucusu Batu Han'ın ak otağının üst kısmının altın yaldızlı olması sebebiyle bu devlete Altın Orda veya Ak Orda denmiştir.

Altın Orda devleti Cengiz Han'ın nesli tarafından kuruldu. Cengiz'in torunu Batu (Sayın) Han kazandığı büyük başarılarından sonra 1241 yılında İdil nehrinin aşağı mecrasına dönerek "Orda" (Saray) merkezini kurdu.

Batu Han'ın 1256'da, varisi oğullarının da aynı yıl ölmeleri üzerine daha önce İslam'ı seçmiş olan Berke, han oldu. Berke Han bağımsızlığını ilan eden Galiçya'yı itaat altına aldı. Memlükler ile anlaşıp Hülagu'yu yendi. İlhanlı Hakanı Abaka Han ile yaptığı savaşta yenilgiye uğradı; dönüş sırasında da hastalanarak 1266 yılı başlarında öldü.

Altın Orda halkının büyük çoğunluğunu, X. yüzyıldan itibaren müslüman olan çeşitli Türk boyları meydana getiriyordu. Berke Han'ın Müslümanlığı kabul etmesiyle Altın Orda tam mânasıyla bir Türk-İslâm devleti haline gelmiştir. İslâmiyet, özellikle Özbek Han zamanında Altın Orda'nın hâkim olduğu sahalarda hızla yayılmış, Saray başta olmak üzere birçok şehir, bütün İslâm memleketlerinde olduğu gibi camiler, medreseler ve tekkelerle süslenmiştir. Hükümdarlarla devletin ileri gelenleri saraylarında ve mâlikânelerinde âlimleri, şeyhleri, seyyidleri ve hocaları barındırmış ve korumuşlardır. Hatta Kutbüddin er-Râzî, Şeyh Sa'deddin et-Teftâzânî gibi meşhur İslâm âlimleri davet üzerine Saray şehrine gelmişlerdir. Saray'dan başka Azak, Batçin, Bakü, Büler, Bulgar, Derbent, Gülistan, Kırım, Kırım-ı Cedîd, Macar, Macar-ı Cedîd, Saraycık, Sığnak-ı Cedîd, Ükek, Hacitarhan, Şabran gibi şehirler kültür ve ticaret bakımından oldukça gelişmiş, bunlardan bazıları ithalât ve ihracat limanları haline gelmiştir.

BERKE HAN (ö. 1266)

Cengiz Han'ın torunu, Cuci Han'ın oğlu, Batu Han'ın kardeşi, Sertak ile Ulakçı hanların da halefidir. Büyük bir ihtimalle Müslümanlığı hükümdar olmadan önce Hârizm'de bulunduğu sıralarda kabul etmiştir. Sertak ve Ulakçı'nın kısa saltanatlarından sonra 1256 yılı sonunda Altın Orda tahtına geçti.

Tarihe ilk müslüman Altın Orda hükümdarı olarak geçen Berke Han, İslâmiyet'i daha yeğenleri zamanında kabul etmiş ve Sertak Han ile de bu yüzden anlaşmazlığa düşmüştü. İslâmiyet'i kabulünde Şeyh Necmeddîn-i Kübrâ'nın halifelerinden Seyfeddin Bâharzî'nin büyük rolü olmuştu. Saray şehrinin kurulmasından sonra Türkistan'la ticarî münasebetler artmış ve bunun sonucu İslâmiyet süratle yayılmıştır. Cûzcânî ve Cüveynî'nin yazdıklarından anlaşıldığına göre Berke yasa ve şeriatı birlikte uygulamış, her iki sistemin ruhuna bütün samimiyetiyle bağlı kalmıştır. Kur'ân-ı Kerîm öğretmek üzere

okullar açtırmış, Saray'da imam ve müezzinler bulundurmuş ve âlimleri himaye etmiştir. ENVER
KONUĞU MEHMET SARAY